

1730 İSYANI

SELİM KARAHASANOĞLU*

İstanbul'un XVIII. yüzyılda karşı karşıya kaldığı en önemli siyasi ve sosyal olaylardan biri, Sultan III. Ahmed'in (d. 1084-ö. 1736, 1703-1730) tahttan inmesine ve damadı Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (d. 1662, 1718-1730) öldürülmesine yol açan, 28 Eylül 1730'da patlak veren isyan hareketidir. İsyani, Osmanlı kaynaklarında "1143 senesinde vuku bulan ihtilal" yahut kısaca "ihtilal", "vaka", "fitne" olarak isimlendirilirken, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde "Patrona (Halil) İsyani" olarak adlandırılmıştır. İbrahim Paşa'nın iki damadı (Kethüda Mehmed Paşa, Kapudan Kaymak Atlamacı Mustafa Paşa) ile birlikte öldürülmesi 2 Ekim 1730'da, Patrona Halil ve isyanın elebaşlarının katli ise 25 Kasım 1730'da gerçekleşmiştir. İsyani hareketinin başarıya ulaşarak eski dönemin muktedirlerini canlarından edışı, sadece dört günde; yeni dönemin muktedirlerinin isyanda önde gelenleri ortadan kaldırışı ise iki aya yakın sürede gerçekleşmiştir. Bunu takip eden artçı isyanlar, Osmanlı Hükümeti'ni bir süre daha uğraştırmışsa da, 25 Kasım büyük isyani hadisesinin bertaraf edildiği ve yeni hükümet kadrosunun aslı yapısına kavuştuğu tarih olarak alınmalıdır.

İsyanların şehir toplumsal/ekonomik yaşamını doğrudan etkileyen hadiseler olduğu açıktır. İsyani atmosferini oluşturmada, şehrin rutin gündelik yaşamının kesintiye uğratılıp olağanüstü hâl havasının yaratılması esastır. Bu bağlamda, 28 Eylül'de Beyazıt'ta isyani bayrağı açılır açılmaz ilk direktif, Bedesten'deki dükkânların kapatılıp, çarşı-pazarın hareketliliğine

son verilmesi yönündedir. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın her şeyin yolunda olduğu, dükkânların açılması gerektiği yönündeki beyanati da,¹ bu çerçevede, şehir gündelik yaşamının olağan biçimde süregittiğine ikna kaygısı olarak anlaşılmalıdır. Patrona Halil'in öldürülmesinin akabinde isyancıların öfkelerini dışarı vuruşları, doğrudan yine Bedesten'deki dükkânların kapatılması direktifi ile olacak; kapatılan dükkânların şehri kaosa teslim edeceği endişesi, sadrazamın, dükkânını kapatanın öldürüleceği yönündeki tehdidini doğuracaktır.² İsyani günlerinde, isyancıardan biri, Bedesten'de bir Rum esnafın dükkânına bir parça kumaş satın almaya girmiş, fiyat konusunda anlaşamayınca dükkân sahibini ölümle tehdit etmiş ve dükkânını kapatmak durumunda kalan esnafın korkusu çarşıya yayılıp, dükkânlar topluca kapanmıştı.³

1730 İsyani'na geniş bir aktif yeniçeri katılımı söz konusu idi. İsyaniın katılımcılarının kimliklerinin tespiti ortaya koymaktadır ki; isyancılar yeniçeri ocağının pek çok ortasına yayılmış durumdaydılar. Başkentte esnaflığa da yoğun biçimde bulaşmış bulunan yeniçerinin İran seferi için emir beklediği sırada, sultan ve sadrazamdan olumlu yanıt

1 *Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1943, s. 29; Selim Karahasanoğlu, *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730 - An Account of the Revolution that Took Place in Constantinople in the Year 1143 of the Hegira*, Cambridge 2009, s. 139.

2 *A Particular Account of the Two Rebellions which Happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port*, London 1737, s. 74.

3 *A Particular Account of the Two Rebellions*, s. 41.

1- III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa (Vehbi)

alamayışlarının, isyanın ilk kıvılcımını çakmada etkili olduğu bilinmektedir. Yeniçerinin olumsuz yanıt alışıının ardından, aralarında gizlice görüşerek, Sultan II. Mustafa'nın oğlu Mahmud ile sefere gidebilecekleri kanaatine vardıkları anlaşılmaktadır. Yeniçeri esnafı, şehirdeki dükkânlarını kapatmış ve İran seferine hazırlık içerisindeki orduya katılmıştı. Bir yandan isyana ramak kala yeniçerinin sefer arzusu, diğer yandan İbrahim Paşa'nın sadareti müddetince İran'a çeşitli defalar gerçekleşen seferlerin tebaa üzerinde oluşturmuş olduğu maddi külfet, hükümet açısından sürecin yönetilmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır. İran'a geçmişte gerçekleşen seferlerin imparatorluk taşrasına havale ettiği vergi yükü, buradan bir kısım kimselerin İstanbul'a göç ederek iş aramaya koyulması, bu yeni iş gücünün de mevcut İstanbul esnafını güç durumda bıraktığı ortaya çıkmaktadır. İstanbul'a sevk olan yeni iş gücü, 40.000 yeniçerinin de parçası olduğu

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi

tüccar ağı için de benzer bir tehdit unsuru idi.⁴

İsyan günlerinde İstanbul şehir yaşamının bir terör atmosferine girdiği iddia edilebilir. Dönemin kaynaklarından *Abdî Tarihi*'nde zikredilen bir ayrıntıya göre, isyanın Perşembe günü patlak verişinin ertesi günü İstanbul'da Cuma namazı kılınamadı ve öğle ezanı da okunamadı.⁵ Atmeydanı'na toplayabildikleri büyük kalabalıktan aldıkları güçle, Patrona Halil ve Muslu Beşe, korkusuzca davranabilmişler; sarayın suyunu kesmiş, buraya iâşe akışını kesintiye uğratmışlar;⁶ isyancılar, İbrahim Paşa döneminin muktedirlerinin ve genel olarak İstanbul halkının evlerini/ mallarını yağmalamaya girişmişlerdir. İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmed Paşa'nın, görev süresince, astronomik boyutlarda bir servete eriştiği bilindiğinden isyan sonrası, bazı gruplar kethüdanın evini yağmalamaya başlamış ve her biri beşer onar kese altınla maktulün evini terk etmişlerdi. Bir Osmanlı kaynağı,⁷ bu yağmaya işaret ederek, abartılı biçimde, kethüdanın malını yağmalamanın, tüm isyancıları zengin ettiğini ifade eder.

Aslında isyancıların temel hedefi, 1718-1730 döneminde en tepede yer alan yönetici elit idi. Bunların başında dönemin "troyka"sı olarak adlandırılabilir olan İbrahim

2- Patrona Halil ve Muslu Beşe (Vanmour, Amsterdam, Rijkmuseum)

4 Ayrıntılar için bk. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, tür.yer.; B. McGowan, "The Age of Ayans, 1699-1812", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve D. Quataert, Cambridge 1994, s. 697, 704.

5 *Abdî Tarihi*, s. 35.

6 *A Particular Account of the Two Rebellions*, s. 16-17.

7 Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî't-tevârih*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5144, vr. 349a; Şem'dânî zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târih: Mürî't-tevârih*, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Paşa ve iki damadı geliyordu. Ancak, onlara yakınlığı söz konusu olan daha geniş bir kitle de isyan hareketinden nasiplerini aldı. Dönemin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi ve Kethüda Mehmed Paşa'ya yakınlığı ile öne çıkan Kürkçü Manol bu bağlamda zikredilmelidir. Yağma hareketinden etkilenecek kimselerden birisi de Galata

voyvodası olacaktır. İsyancıların retoriği, voyvodanın zenginliğini imparatorluğun gayrimüslim tebaasından gasp yoluyla edindiği; dolayısıyla bu birikimin yine aynı gruplara geri verilmesi gerektiği yönündedir. Voyvoda, Galata'yı terk etmek zorunda kalınca, isyancılar bu kez Yahudi evleriyle Rum kiliselerini de yağma etmişlerdir.

Yağma hareketi sadece yönetici elite dönük kalmamış, genel İstanbul nüfusu da bu öfkeden payını almıştı. Bu bağlamda, halkın değerli eşyalarını yanlarına alarak belli bölgelerde gizlenme durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Halktan bazıları, can ve mal emniyetlerini koruyabilmek için çareyi Patrona Halil'e rüşvet vermekte bulmuşlardı. İsyancıların somut olarak estirdikleri terörden başka, korku salan tehditleri de söz konusu idi: Patrona Halil, kendisine zarar vereceğini hissederse İstanbul'un dört mahallesini ateşe vereceği yolunda ikazlarda bulunuyordu.⁸

İsyancıların bazıları muhtelif evlerde, kervansaraylarda ve yeniçeri odalarında yaşamaya başlamışlardı. Patrona Halil'in, yönetici elitin yerleşik hayatını bir nebze olsun sarsabilmek adına, Defterdar Ali Bey'i Şehzadebaşı'ndaki evinden, orada kendisinin oturacağı gerekçesiyle çıkarması çarpıcı bir ayrıntıdır. Patrona, defterdara bu ev dışında bir başka evinin olup olmadığını sormuş; defterdar, olduğunu söyleyince o hâlde neden bu evi satın aldığını sorgulamış, derhâl boşaltması ve içindeki eşyaya dokunmaması gerektiğini söylemiştir. Ev hemen bir gün sonra boşaltıldı; ancak Patrona bu eve hiçbir zaman taşınmadı, onun hedefi yukarıda da belirtildiği üzere yerleşik bürokratik elite bir sarsıntı yaşatabilmektir. O, yine Şehzadebaşı'nda, yeniçeri ağasının eski kethüdasının evine yerleşmeyi tercih etti.

1718-1730 arasında İbrahim Paşa ve yönetici seçkinler Boğaziçi'nin muhtelif mahallerdeki yalılarında oturmaktaydılar ve buralarda kendilerine has bir hayat standardı oluşturmuş bulunmaktaydılar. İsyan

3- Bir İstanbul bıçkını (Vanmour)

sonrası, isyancılar bu yönetici sınıfa ait yalıları, ya yerle bir ettiler yahut da bizzat kendileri buralarda yaşamaya başladılar. Sadabad civarında yapılmış olan köşkler bu yıkımlardan etkilenenlerin başında gelir. Sonuç olarak, 400 kadar isyancının İstanbul'un muhtelif evlerini kullandırmalarına geçirdikleri, buralarda "zevk ü sefa" içerisinde yaşamaya başladıkları anlaşılıyor. İsyanın

yeniçeri katılımcıları için sıkı ocak yaşamından sonra şehir yaşamına bu şekilde dâhil oluş, kendileri için önemli bir rahatlama sağlamıştı. İsyancıların edinmiş oldukları yaklaşık iki aylık "iktidar", onların âdeti bir "sahte bahar" yaşamalarına imkân vermişti. Hükûmetin muhtelif kadrolarına kendi arzuladıkları kimseleri tayin ettirmişler; kısa süreli bir iktidarın heyecanını tatmışlardı.

8 A Particular Account of the Two Rebellions, s. 78.

4- Patrona Halil ve arkadaşlarının katledilmesi (Vanmour, Amsterdam, Rijkmuseum)

Patrona Halil, yeni Sultan Mahmud'a nispet edercesine atın üzerinde İstanbul halkına para bile saçmıştı.

İsyancıların elebaşları 25 Kasım'da öldürülmüşler, dolayısıyla söz konusu tarihte isyan hadisesi büyük oranda bertaraf edilmiştir. Hükûmetin isyan ortamından çıkış için deklarasyonu, bunun bir gün sonrasına (26 Kasım'a) tarihlenir. Bu tarih itibarıyla devlet, ulema ve yeniçeri ocaklarının ittifakıyla, isyanın bastırıldığını ve İstanbul sokakları ile çarşılarının tıpkı eski günlerdeki gibi emniyetli olduğunu, şehirdeki kaosun sona erdiğini duyurmuştu. Artık İstanbul

gündelik yaşamında normalleşme başlayacaktı. Bununla beraber devlet yeni deklarasyonlarla isyancıların hâlâ şehrin muhtelif mekânlarında konuşlandıklarını ve buna yönelik tedbir almanın isyan artıklarının temizlenmesi için faydalı olacağını vurgulamaktaydı. Bu bağlamda, 16 Temmuz 1731 tarihli bir buyruğunda, isyancılardan çeşitli kimselerin şehrin bahçe ve tarlalarında yaşadıkları belirtilerek tarlada, bahçede çalışan herkesin adlarını kaydettirmeleri ve eşkâl vermeleri zorunlu koşulmuş ve tarla-bahçelere Arnavut sokulmaması emredilmişti. Arnavutların

sokulmaması gereken yerlerden biri de hiç şüphe yok ki hamamlar olacaktı.

1730 İsyanı artçı hareketlerle etkili olmayı sürdürdü. Altı ay geçtikten sonra, 26 Mart 1731'de, yine İstanbul toplumsal yaşamını tehdit eden (ve bu kez Sultan I. Mahmud'un tahtını sarsmaya yeltenen) bir başka isyan patlak verdi. Bu isyana katılıma dair verilen rakamlar çelişkilidir: Kaynaklarda, 300-400 ila 5.000 kişilik bir kitleye kadar geniş bir yelpazede katılımından bahsedilir. Bazı kaynaklarda, bu isyanı, tahttan indirilen babasının

ve öldürülen kocasının öcünü almak üzere Fatma Sultan'ın organize ettiği dile getirilir. Bu isyanın bertaraf edilebilmesi için toplamda 50.000 kadar kişinin öldürüldüğü yahut sürgüne gönderildiği kayıtlıdır. Katılımcıları arasında Anadolu kazaskeri ve yeniçeri ağası da bulunan bir başka artçı isyan, 1731 yılının Eylül başında meydana gelecektir. Birkaç yüz kişinin katılımıyla gerçekleşen nispeten küçük çaplı bu isyana katılanların çoğu öldürülerek cezalandırılacaktır.

Sonuç olarak geleneksel Osmanlı tarih yazımında yansıtıldığı şekliyle, 1730 İsyanı'nı, 1718-1730 boyunca fakirleşmiş İstanbul/imparatorluk halkının, sefihe yaşayan elitlere bir öfke boşalması olarak okumak yanıltıcı olur. Yönetici elit, İstanbul'da kendilerinden öncekiler ve sonrakiler gibi yaşadılar. Gündelik pratikleri de, erişmiş oldukları servet birikimi de aynı standartları korumaktaydı. İsyanda yağma, geniş kitlelerin öfke boşalması gerçekleşmişti; ancak isyanı başarıya taşıyan güç bu öfke değildi. Başarıyı getiren; hükûmetin içerisinde, bir zamanlar hükûmetin içerisinde yahut hep dışında olanların organizasyon yeteneği ve iktidar hırsıydı. Bir başka açıdan da isyan, Osmanlı tarihi boyunca izlenebilecek, bir iktidarın görev süresinin "olağan" sona erişme meselesi ile ilintiliydi. Bu pencereden bakıldığında; 1730 İsyanı, İstanbul'un zenginlerinin yalılarının/evlerinin bahçelerini süsleyen lalezarlara bir tepki değildi. Aynı şekilde İbrahim Paşa'nın cesedinin at arabasının arkasına bağlanarak sürükleniş de onun lale eğlenceleri ve helva sohbetlerine düşkünlüğüne reaksiyon anlamına gelmiyordu. Bu durum erken modern Osmanlı

dünyasında bir siyaset etme biçimi olarak okunmalıdır. Siyasal muhalefetini hukuki yollardan gerçekleştirilemeyen gayrimemnunlar zümresi, muhalefetlerini ve iktidara ortak olabilmek hedeflerini, 1730 İsyanı örneğinde olduğu gibi, kanlı gerçekleştirmek durumunda kalıyorlardı. Bu kanlı eylemin oluşturduğu şiddet ortamından, şehrin halkı da hayli ağır şekilde etkilenmiş ve gelişmelerden payını almıştı.

KAYNAKLAR*

- A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich Round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, London 1799.
- Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1962.
- Karahasanoğlu, Selim, "İstanbul'un Lale Devri mi?: Tarih ve Tarih Yazımı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, ed. Davut Hut - Zekeriya Kurşun - Ahmet Kavas, İstanbul 2011, s. 427-463.
- Karahasanoğlu, Selim, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire: 1718-1730", doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2009.
- Karahasanoğlu, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vâizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *OTAM*, 2008, sy. 24, s. 97-128.
- Karahasanoğlu, Selim, "Osmanlı Tarihyazımında 'Lale Devri': Eleştirel Bir Değerlendirme", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 2008, sy. 7, s. 129-144.
- Patrona Halil İsyanı*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 479/1.
- Subhî Mehmed Efendi, *Târîh*, İstanbul 1783.
- Subhî Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleriyle Birlikte*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.
- Târîh-i Göynüklü*, Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. quart., nr. 1209.

Târîh-i Hıfzî, TSMK, R. nr. 1977.

Vak'a-i Patrona Halil, Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar, nr. A 1902/3.

* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.